

INFORMALITÁS, POLITIKAI HATALOM ÉS KULTURÁLIS ELIT AZ ÁLLAMSZOCI- ALISTA MAGYAR- ORSZÁGON

– esettanulmány
Leveleki Eszter bánki
magánnyaraltatásáról

Bevezetés

Tanulmányunk a Nógrád megyei Bánkon negyven éven keresztül, 1938 és 1978 között megvalósult magánnyaraltatással foglalkozik. A bánki nyaraltatást Leveleki Eszter indította, aki a háború előtti reformpedagógiai gyakorlatok szellemében alakította ki nyári táboraikat, és különös hangsúlyt fektetett a spontaneitásra, az individuális és közösségi kreativitásra, a közösség „együttes élményformáló” erejére. A háború utáni időszakban a résztvevők többségükben középosztálybeli családok gyermekei, a szüleik, nagyszüleik pedig számos esetben a Soá áldozatai és túlélői voltak. Az 1950-es évektől a hivatalos pedagógia és az úttörőtáborok mellett, illetve azok ellenében a bánki nyaraltatás egyfajta pedagógiai kísérlet is volt, amely a korszakra jellemzően informális, féllegális módon szer-

veződött, erős személyes kötelekeken alapuló kisközösségként működött. Kutatócsoportunk¹ narratív életútinterjúkat² készített az egykori résztvevőkkel, valamint a nyaraltatások tárgyi örökségét vizsgálta.³

A bánki nyaraltatás négy évtizede nemcsak a korszak értelmző megközelítését teszi lehetővé, hanem arra is jó példa, hogy egy zárt közösség négy évtized alatt miként reagál az őt körülvevő társadalmi valóságra, milyen kapcsolatot épít vele, és ez miként tükröződik saját történetében. Jelen tanulmány ezzel az informális kisközösséggel mint társadalmi jelenséggel foglalkozik, a bánki nyaraltatáson keresztül tárja fel a korabeli kulturális elit hatalomhoz fűződő viszonyainak jellemzőit. Az államszocializmus politika- és intézménytörténete helyett olyan jelenségeket vizsgáltunk, mint a középosztályi habitus, a gyermekkori szocializáció, a kulturális tőke, valamint az individuális és közösségi identitások fenntartásának kul-

1 A kutatást egyetemi hallgatók bevonásával az AnBlokK Egyesület készítette 2011 és 2013 között *Ellenpedagógia a Kádár-korszakban* címmel. A kutatás három egymáshoz kapcsolódó témakörrel foglalkozott: 1. a nyaraltatáson részt vevő gyerekek családi, gyermekkori szocializációja, az értelmiségi életutak sajátos narratív mintázatai; 2. a két háború közötti progresszív pedagógiai mozgalom társadalomtörténete, utóélete az államszocializmusban; 3. a második generációs Soá-túlélők zsidó identitásnarratívájának megalkotása. A társadalomtudományos irodalom szerint a zsidó családok társadalmi emlékezetének uralkodó vonása a hallgatás volt, míg a kollektív identitásról szóló hivatalos beszéd az osztályszerkezetre fókuszált, és elfedte az etnikai-vallási önazonosságot. A magyar Soá ennek megfelelően az „antifasiszta ellenállás” emlékezetpolitikájába ágyazódott. (Lásd Kovács Éva–Vajda Júlia: *Mutatkozás. Zsidó identitás-történetek. Múlt és Jövő*, Budapest, 2002; Erős Ferenc–Kovács András–Lévai Katalin: „Hogyan tudtam meg, hogy zsidó vagyok?” *Medvetánc*, 1985/2–3. 129–144. o.; Rév István: „Auschwitz 1945–1989. Rekonstrukció”. *Élet és Irodalom*, 2004. május 7.)

2 A módszert illetően lásd Gabriele Rosenthal: „Biographical Research”. In Clive Seale–Giampietro Gobo–Jaber F. Gubrium–David Silverman szerk.: *Qualitative Research Practice*. Thousand Oaks–Sage Publications, London–New Delhi, 2004. 48–64. o.

3 A kutatás keretében huszonhat narratív életútinterjút készítettünk egykori résztvevőkkel és két szakmai beszélgetést folytattunk Montessori-pedagógusokkal, akik Leveleki Eszterrel egy időben, a háború előtt vettek részt a Montessori-tanfolyamon. Hamar kiderült, hogy a gazdag tárgyi örökség (a naplók, levelezőlapok, fényképek, eredeti filmfelvételek, zászlók, a különféle díjak és kitüntetések, a játékokhoz szükséges eszközök, operalibréttók) a nyaraltatások közös emlékezetének ugyanolyan lényeges részét képezik, mint a narratív visszaemlékezések. Kapcsolatba léptünk két, magát Bánk „muzeológusának” nevező kulcsszereplővel. Előbb egy kis léptékű dokumentációs kiállítás megszervezésével álltunk neki feldolgozni az anyagot (lásd http://tranzitblog.hu/kozvetites_muveszete_dokumentacios_kiallitas/), majd a kutatás egyik záró eseményeként a tárgyi örökségből és az interjúk anyaga alapján kiállítást szerveztünk a Néprajzi Múzeumban *Ellenpedagógia a tóparton* címmel. (A tartalmi részek kidolgozásában részt vettek: Kovai Melinda, Neumann Eszter, K. Horváth Zsolt, Vigvári András, Barna Margit, Hermann Veronika; kurátor: Frazon Zsófia. A kiállítás 2015. március 27. és augusztus 31. között volt megtekinthető. Lásd még <http://ellenpedagogia.neprajz.hu/magyar.00.html>)

turális gyakorlatai.⁴ Azokat a közösségi szerveződési formákat elemeztük, ahol az ellenállás ethosza jellegzetesen a korabeli hatalmi viszonyokhoz illeszkedett.⁵ Arra a kérdésre kerestük a választ, hogy a szavak szintjén egyenlőségpárti oktatáspolitikai irányelvek szűrkezőnájában hogyan jöhetett létre egy olyan exkluzív milió, amely kifejezetten a kulturális elit reprodukcióját szolgálta, és hogy ebben a közegben a rendszer politikai ideológiájához való ironikus-parodisztikus viszony hogyan vált a korabeli hatalmi viszonyok fenntartásának, legitimációjának eszközévé.

A bánki vakáció

Az érthetőség kedvéért érdemes röviden bemutatni a nyaraltatás történetét.⁶ A húszas-harmincas években a „baloldali-urbánus” pesti nagypolgári réteg vásárlóképes keresletet teremtett a „modern gyermekneveléssel” kapcsolatos piaci magán szolgáltatások (reformpedagógiai elvek alapján működtetett óvodák és elemi iskolák, magánynyaraltatások, művészeti iskolák, a modern gyermeklélektanra alapozott szülői kurzusok és kézikönyvek) széles spektrumának. Számos hasonló kezdeményezés mellett Leveleki Eszter és Mérei Vera 1938-ban induló magánvállalkozása is ennek az intellektuális közegnek és piaci igénynek volt a terméke. Noha a társadalmi terek határai nem voltak átjárhatatlanok, ezt a piacot is a keresztény konzervatív középosztály és a zsidó polgárság közötti választóvonal tagolta.

1944 volt az egyetlen év, amikor a nyaraltatás szünetelt.

A nyaralók „hivatalosan” a felszabadulás utáni első nyártól indítják a „bánki időszámítást”. A cezúra oka feltehetően az újrakezdés erős

igénye volt. Az egykori nyaralók és családjaik közül sokan az üldöztetések és a háború áldozataivá váltak, az újak és az életben maradt „régik” gyerekek nagy veszteségekkel éltek túl a megelőző éveket. Ennek ellenére – vagy éppen emiatt – a bánki nyaraltatás ebben az időszakban alakította ki jellegzetes, a későbbi évtizedekben védjegyévé váló sajátosságait.

Leveleki Esztert 1949-ben a „szocialista ember nevelésére alkalmatlannak” minősítették, óvodapedagógusként nem dolgozhatott, az ötvenes években fizikai munkásként helyezkedett el, és mellette szervezte a nyaraltatásokat. A kommunista párt az úttörőmozgalom révén egységesítette és minden gyerek számára hozzáférhetővé tette a nyaralás élményét, az ilyen profilú magánkezdeményezéseket ugyanakkor fölszámolta. A bánki nyaraltatás hivatalosan egy „szülői munkaközösség” tevékenységéhez kötődött – így maradhatott legális; gyakorlatilag azonban magánvállalkozásként működött a sztálinizmus éveitől és később is. Sikerét és magas informális presztízsét végső soron az államszocializmusnak köszönhette: egyike lehetett azon kevés intézménynek, amely továbbra is a háború előtti urbánus polgári kultúra otthona maradt. Leveleki Eszter csak 1962-ben kezdhetett újra óvónőként dolgozni, ekkor a Fővárosi Tanács Csecsemőotthonában alkalmazták, néhány szakmai tanulmányt is publikált. 1974-ben ment nyugdíjba, 1991-ben hunyt el.

Az informális tevékenységek szűrkezőnájája az 1960-as években

Ebben a tanulmányban az egyszerűség kedvéért és terjedelmi okokból a nyaraltatás hatvanas évekbeli virágkorára fókuszáltunk. Az ötvenes években már jól láthatók „Bánk” jellemző vonásai: a hagyományok („tradomány”), a mitológia, a kultuszok, a tradicionális játékok, a hősök „születése”. Ekkor jöttek létre a „komoly játékok” (a történet köré épülő háborús szerepjátékok), amelyek kreativitást, ügyességet, bátorságot és testi erőt egyaránt igényeltek a résztvevőktől. Az ötvenes években Bánk központi alakja Medve, Leveleki Eszter unokaöccse volt, aki megtestesítette

4 Horváth Sándor szerk.: *Mindennapok Rákosi és Kádár korában*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2008. 376. o.

5 A keleti tömb szabadidős időtöltéseiről és ellenkulturális életformáiról lásd Cathleen M. Giustino–Catherine J. Plum–Alexander Vari szerk.: *Socialist Escapes: Breaking Away from Ideology and Everyday Routine in Eastern Europe, 1945–1989*. Berghahn Books, New York–Oxford, 2013. 284. o.

6 A Leveleki Eszterrel és a nyaraltatással kapcsolatos történelmi ismeretek legpontosabb gyűjteményét Fábri Ferenc (Bib) *Leveleki Eszter emlékezete* (2016) című műve szolgáltatja. Fábri 1949 és 1962 között vett részt a nyaraltatáson, évtizedek türelmes és állhatatos munkájával gyűjtötte össze és rendszerezte Leveleki Eszter és a bánki nyaraltatás örökségét.

azt az idolt, amely a „bánkiság” védjegyévé lett: az eredeti, kreatív, bátor, extrovertált, közösségekben gondolkodó kiskamaszt. Ez a „hőskorszak” az 1956-os forradalommal zárult le: a nyaralók nagy részének családja, Medvét is beleértve, a forradalom leverése után disszidálni kényszerült.

1956 után a gyerekek többsége új volt, személyesen nem ismerték az elmúlt nyarak játékaikainak hőseit. A magánnyaraltatás pozíciója is megváltozott: a Kádár-korszak jellegzetes informális, féllegális, „tűrt” világává vált, ahol az aktuális káderelit gyermekei együtt nyaraltak a bebörtönzött vagy szilenciumra ítélt ötvenhatosok gyermekeivel – magas presztízsét, identitásképző erejét jelentős részben éppen ez az informális, „ellenzéki” státusza biztosította.

A hatvanas évekre a nyaraltatás népszerűsége érezhetően megnövekedett. A gyerekek nagyobb része visszajáró nyaraló volt, kicsi volt a fluktuáció, az új jelentkezők sokszor évekig várólistára kerültek, vagy „protekciónal” juthattak Bánkra. Mivel állami támogatás nélkül, piaci alapon működött, Bánk a korabeli átlagfizetésekhez képest nagyon sokba került a szülőknek, ezért a hatvanas évek második felétől egyre exkluzívabb közösséggé változott. Míg az ötvenes években nem volt Bánkon meghatározó tényező a szülők foglalkozása, a hatvanas évek végén a gyerekek nagyobb része budapesti elit értelmiségi és művészcsaládokból érkezett. Az életútinterjúkból kiderül, hogy a szülők nagy része a háború előtti progresszív-baloldali zsidó városi polgárság köréhez tartozott. Noha a háború után az egyes életutak nagy változatoságot mutatnak, ez a jellegzetes kulturális milió a hatvanas években is fennmaradt.

A hatvanas években a politikai és a kulturális elit kapcsolata korántsem csupán alá- és fölérendeltségre vagy elnyomásra épült, sőt.⁷ Az

7 Lásd pl. Standeisky Éva: *Gúzsba kötve – A kulturális elit és a hatalom. 1956-os Intézet*, Budapest, 2005; Konrád György–Szelényi Iván: *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*. Gondolat, Budapest, 1989. Az 1973-ban született (és Magyarországon jóval később megjelent) könyvben a szerzők azt állítják, hogy a posztstálinista reformkezdeményezések egy „új osztály” létrejöttét eredményezték. Ez a technokrata elit a hagyományos pártállami bürokráciához kapcsolódva képviseli az ideológiamentes szakértelmet. A technokrácia mint formálódó „új osztály” – a korábban megbélyegzett társadalmi csoportokkal való kompromisszum politikájának jegyében – az értelmiség különféle csoportjait hozta döntéshozó pozícióba.

alábbiakban az 1960-as évek „kulturális elitjén” olyan csoportot értünk, amely sajátos habitusa, kulturális fogyasztása, ízlése, társadalmi kapcsolatai és az államhatalomhoz fűződő viszonya alapján önmagát is elhatárolja a társadalom más rétegeitől. Tanulmányunk elsősorban ennek az exkluzivitásnak az elemzésére irányul: a társadalmi határok kijelölésének, az elitszocializáció, az informális közösségek és a hatalom működésének finommechanizmusait vizsgáljuk. Ezen keresztül mutatjuk be, hogyan jön létre a társadalmi megkülönböztetés egyik jellegzetes, informális gyakorlata.

A bánki gyerek habitusa: az értelmiségi elit társadalmi újratermelése

Az eredeti koncepció szerint Bánkon a gyerekeknél nem lehetett pénz, és nem hozhattak magukkal otthonról drága játékokat és ruhákat, hogy ne a szülők társadalmi helyzete határozza meg a gyerekek közösségekbeni státuszát. A hatvanas évekre ez a szabály a kiváltságosok egyenlőségévé vált, a nyaralás magas költségei és a szülők társadalmi elismertsége már nem tett különbséget a gyerekek között, legtöbbjük szülei „híres emberek” voltak.

Számos bánki gyerek sikeres életutat futott be, sokan közülük sikeres tudósok, neves művészek, közéleti személyiségek, intézményvezetők lettek. A Bánkon kötött barátságok és ismeretségek időtállóan bizonyultak, máig sűrűn szövött, exkluzív közösségi hálót alkotnak. Noha az életút-elbeszélések visszatérő eleme az apafigurák örökségével való küzdelem, ez nem áll ellentmondásban azzal, hogy ennek az exkluzivitásnak a kötőanyaga a közös ízlésvilág mellett az értelmiségi családok örökségének gondtalanul könnyed tudomásulvétele volt. Ahogy az egyik interjúalany fogalmaz:

„Inkább az volt a jópofa dolog, hogy amikor felnőttünk, és mindenki lett valaki, akkor ez mennyire fantasztikus, ez a háló, hogy ez így megvan. Te-

Az 1980-as évek végétől kezdve Szelényi újra és újra felülvizsgálta a könyvet, és azt állította, hogy az 1960-as évek hatalmi struktúráit modellező elemzésnek a jövő fejleményeiről alkotott előrejelzései érvényüket veszítették mindenekelőtt annak a történelmi ténynek köszönhetően, hogy 1968 új korszakot nyitott a szovjet tömbben a tudás és a hatalom viszonyában. („The Prospects and Limits of the Eastern European New Class Project”. *Politics and Society*, 1987/15–16. 103–144. o.)

hát hogy akárhova megyünk, mindig van valahol egy bánki. Nemcsak a magyar pesti értelmiségben, hanem most már azért úgy a világban is. Én ezt úgy éltem meg, hogy hát igen, kicsi a világ, és én nem tudok úgy bárhova elmenni, hogy ne lennének ismerőseim. (...) És ennek egy nagyon fontos eleme a Bánk. De én ezt nem tartottam különösnek, de csak valószínűleg azért, mert ebben éltem, ez természetes nekem. Tehát amikor beszélgettünk, akkor úgy tudtuk, hogy ki kinek a gyereke, és az ő papája filmrendező, a másiké meg nem tudom, milyen karmester, a harmadiké ilyen tudós, a negyediknek a nagybácsikája a nem tudom, mi. Szóval természetes volt, hogy mindenkinek van valakije, aki valaki. És ezzel abszolút nem foglalkoztunk.” (B14)

Bánk kollektív reprezentációja az egykori nyaralók emlékezetéből formált mitikus hősről, hagyományokról és legendás tettekről szóló elbeszélésekből állt. A szerepjátékok olyan mesékre épültek, amelyek rendszerint ironikusan, a bánki nyaralók és „mások” különbségének hangsúlyozásával határolták el a közösséget a külvilágtól. A bánki alapelvek magasra tartották az autonóm gondolkodást, a kreativitást és a spontaneitást. A hatvanas évekre a korábbi vad játékok (indiánosdi, számháború, különféle testi ügyességet is igénylő versenyek stb.) mellett egyre nagyobb szerepet kapott a gyerekek intellektuális, művészi kreativitása, az általános műveltség, az ehhez fűződő bensőséges-ironizáló viszony. Az ilyen játékok lényege valamilyen – természetesen bánkiakból álló – közönségnek szóló produkció volt. Ezek a produkciók alapvetően ironikusak voltak, egyúttal az adott műfajt (színházi előadást, divatbemutatót, operát, katonai parádét, karmesterversenyt, sporttudósítást stb.) is parodizálták, azt is mesteri módon mutatva be, hogy kiskorú alkotóik és közönségük olyan bizalmas viszonyban állnak e kulturális termékekkel, hogy képesek ezek lényegével játszani, azaz nevetni rajtuk. Az intellektuális töltet egyúttal az „átlagemberekkel”, „az úttörőtáborok népével” szemben megélt kiválasztottságtudattal járt együtt, amit a „lealacsonyított” érintettek sokszor nem fogadtak meleg szívvvel. A gyerekek szemében a bánkiság ugyanakkor egy érték-

renddel társult, a közösség belső értékeivel való azonosulást jelentette. A bebocsáttatás a személyes érdemek jutalmazásának formájában vált természetessé.

„Tulajdonképpen minden ilyen titokzatos dolgot, hogy csak neked elárulom, hogy ez egy nagy tisztesség, ennek nagyon nagy hagyományai vannak, de tulajdonképpen minden újonnan Bánkra érkezett embernek át kellett éreznie ezt, hogy bekerült egy misztikus világba, (...) egy ilyen nagy hagyományokkal rendelkező világba, és ő csak akkor kaphat betekintést ezekbe a titkokba, hogy miért nagy tisztesség a ruhástul bedobás, vagy a totemfalon mit jelent a zászló, vagy valami tárgy, ami oda ki volt, hogyha valami kivételes szerencse folytán bizonyos információmorzsákhoz hozzájut. Szóval ez nem volt egy alapvetés. Ilyen féltve őrzött történelem volt Pipeclandon tulajdonképpen. És ezt nagyon ki kellett érdemelni, hogy valaki ebbe betekintést nyerjen.” (B14)

A „bánki gyerekeknek” kiváltságos társadalmi háttérük, sőt gazdasági, társadalmi és kulturális kiváltságosságuk biztosította a hozzáférést a támogató pedagógiához, a személyközpontú figyelemhez, illetve a tehetségesség és az egyediség lehetőségéből fakadó szabadsághoz. Bánk mint kulturális termék a háború előtti társadalmi viszonyokat idézte meg, amelyeket a közös ízlésvilágra való ráismerés és a politikai nézet- és moralitásközösség érzése szilárdított meg. Az egyik interjúalany szavaival szólva:

„Biztos, hogy egy ilyen világnézet vagy világszemlélet vagy értékválasztásnak az alapjai azért ott, hát, egyfelől megvoltak, másfelől pedig nyilván aki odavitte a gyereket, annak meg az meg eleve ilyen, hát, valamennyire liberális volt, mert különben mi a fenét keresett volna Bánkon a gyereke, szóval ezek így erősítették egymást.” (B19)

A bánki alkotmányos monarchia: ellenpedagógia és politikai kritika Pipeclandon

A saját társadalom és a belső hierarchia mellett a nyaraltatás működését formális társadalmi berendezkedés határozta meg: Bánk, azaz Pipecland alkotmányos monarchia volt, az élén Pipec királlyal, egy tizenéves régens-

sel, valamint a gyerekek által működtetett saját önkormányzattal, minisztériumokkal, saját újsággal (a *Bánki Béka Brekegivel*), a mindennapokat dokumentáló közös naplóval. A bánki hierarchiában magas tisztséget töltöttek be Eszter néni közvetlen segítői, a szobafőnökök. Ők „kiöregedett” nyaralók voltak, „klasszsgukkal” érdemelték ki, hogy tizenhat-tizenhét évesen gondoskodjanak a kisebbekről, ellássák a hétköznapi szervezési feladatokat, de az ő privilégiumuk volt a keretjátékok kitalálása és a bánki újság szerkesztése is.

A pipeclandi utópia a gyerekek számára attól a pillanattól valósággá vált, hogy megérkeztek a vakációra. A nyaraltatás negyven évében gazdag hagyományrendszer alakult ki, amelyet bánki kifejezéssel *tradomány*nak neveztek. A bánki *tradományok* komoly szerzetások voltak, amelyek nagy része a negyvenes és ötvenes évek legendás nemzedékétől származott. Tükröt tartottak a szocializmus teleologizmusának és az ideológiai szükségletek függvényében a múltat eltörlő vagy épp átíró politikai beszédmódnak. Az úttörőtáborokkal ellentétben a bánki gyerekké válásnak része volt ennek a tudásnak és szokásrendnek a felfedezése és elsajátítása.

„De ezt se mondták meg előre, hanem ezt meg kellett érezni. Tehát ezt el kellett lesni a többiek viselkedéséből. Tehát tulajdonképpen egy állandó figyelés volt, hogy ebben a másik világban milyen viszonyok vannak. Tök mások, mint a külvilágban, de nem volt eligazítás. Nem volt reggel »appel«, hogy elmondták volna, hogy na, [a] mai nap így és így kell viselkedni, hanem úgy apránként az ember így beleszokott ebbe, vagy beletanult ebbe a rendkívül más, és egyébként bonyolult emberi viszonyokkal tarkított világba, aminek, hát, rengeteg ilyen külsősége volt. Nemcsak a két ünnep, hanem hétköznapi rituáléja is volt.” (B14)

A monarchia hosszú történetének kulcszimbólumai az ebédlő falára kifüggesztett „totemfalon” mindenki számára láthatók voltak. Az egyik interjúalany leírása szerint:

„Volt egy totemfal, egy ilyen hosszú paraszti konyha volt, és annak a rövidebbik végén volt egy olyan falújságszerű képződmény, és arra minden fű-, fa-izét ráaggattak. Mikor én oda lekerültem, akkor már nagyrészt tele volt. És hát, persze, hoz-

zátartozott az idősebbek nimbuszához, hogy így legyintettek, hogy ja, persze, hát mit tudod te azt, hogy hogy ennek micsoda múltja van, és hogy ez mi mindent jelent? De hát azért így apránként mégiscsak ellestük és megtanultuk, hogy volt egy zászlónk, volt egy nemzeti himnuszunk például, ami... ami egy viccnek indult, de aztán valahogy elkezdtek komolyan venni.” (B14)

Az eredetileg falújság funkciójú felületre azok a tárgyak kerültek fel, amelyek egy-egy jelentős és emlékezetes eseményhez kapcsolódtak. Az események, játékok, ünnepek emlékeit kitették a falra, ezzel mindenki számára láthatóvá, emlékezetessé, bármikor felidézhetővé tették őket. A totemfal az évek során egyre változott: voltak tárgyak (például Pipecland térképe), amelyek lekerültek róla, elvesztek, vagy a játékok során lecserélődtek, de ki is egészültek. A fal eleinte mozgásban volt. Majd egyre erősebb tisztelet és megbecsülés övezte az itt őrzött relikviákat, a „totemfal” egyre inkább változatlaná és érinthetetlené vált – a szó szoros és átvitt értelmében egyaránt.

A résztvevők elbeszélésében a „bánkiség-hoz” sajátos ellenzéki öntudat kapcsolódik. Az irónia és önirónia eszközeit felvonultató játékok egyfajta politikai kritika performanszáiként is működtek. A bennfentessé válás feltétele volt a játékokban való részvétel, a játékok élvezete és a játékok iróniájának elsajátítása. Az irónia magában foglalta a kritikus viszonyt a szocialista rituálékhoz, és azt a szabadságot, hogy a játékon keresztül ez kifigurázható és újraértelmezhető. Az alábbi visszaemlékezés a nyaraltatás záróünnepélyén tartott katonai díszszemlét idézi föl, amelyet augusztus huszadikára, az alkotmányünnepi felvonulásra időzítettek.

„[augusztus] 20-án osztották a díjakat. (...) Akkor volt a díszszemle. Ezt a Hábi csinálta alapvetően, aki egy személyben előadott egy egész díszszemlét. Majd utána beszédet mondott, katonai beszédet mondott. (...) És Dévi pedig úttörőkislánnyként átadott egy szál kaprot a Hábinak, és akkor még ott megható jelenetekre került sor. A nagyobb fiúk zenekarként kísérték a díszszemlét. Amikor lent volt Gorcsev, aki a Fischer Iván, akkor ő volt a kommentátor, ő közvetítette ezt a parádét. Hát eléggé vicces volt. (...) Ennek is megvoltak az ál-

landó fordulatai, mindig úgy kezdődött, hogy »Szeretettel köszöntöm Önöket hazánk felsszabadosulásának huszszonkilencedik évfordulóján.«” (B4)

Zárszó

Az 1960-as évek nyaralói – egyfelől fenntartva az állítást, hogy nekik jutottak Bánk legszébb évei, ugyanakkor finoman bírálva a tábor fogyasztói szemléletét is – az 1970-es évekre teszik a hanyatlás időszakát. A kádári konszolidáció és a fogyasztói szocializmus kiteljesedésével Leveleki Eszter számára is egyre fontosabb lett az anyagi elismerés. A visszaemlékezők szerint a hetvenes évektől a nyaraltatás már nem tudott megújulni. A totemfal és más kultikus tárgyak, rítusok körül az „ősidők” aurája sugárzott, amelyhez az aktuális jelenből csak csodálattal és tisztelettel lehetett viszonyulni, de újat hozzátenni szinte lehetetlen volt. A bánki vakáció a fővárosi értelmiségi elit egyre drágább és divatosabb árucikkévé vált, miközben az erős belső közösségi normái, nemes „tradományai” erodálódni kezdtek. Az új gyerekek a hetvenes évek Magyarországának celebcsaládjából érkeztek, ez a „lieblingek”, a hatalmaskodó szobafőnökök, a nagy kiábrándulások és lázadások korszaka. Az egyik visszaemlékezőt idézve:

„Eszter néni szerintem, ahogy telt-múlt az idő, és ez már a 60-as éveknek a második felére egyre inkább jellemző volt, hogy akkor már azért olyankat próbált maga mellé állítani, akikkel jobban, hogy mondjam csak, ha azt mondom, hogy megbízhatóbbak voltak, vagy akik minden további nélkül, vagy jobban alkalmazkodtak hozzá. (...) Ilyen szempontból valamennyire romlott a [nyaraltatás] minősége, a színvonala. (...) Hát rengeteg ilyen celebnek a csemétéje ott nyaralt. Valószínűleg ott más volt akkor már az elvárás, vagy féltette őket jobban, vagy ezt pontosan nem tudom. Mindenesetre azért esett a színvonalából később, ahogy én végigjártam, visszajártam, láttam.” (B2)

A hetvenes évek végén és a nyolcvanas évek elején – még mindig kuriózumként ugyan, de – megjelentek az úttörőtáborok különféle alternatívái, a speciális szolgáltatásokat (nyelvoktatást, sportot, művészeti foglalkozásokat, személyiségfejlesztést) nyújtó magánnyaral-

tatások. Az „ellenkultúra”, a „szigetszerű” alternatív valóságok kiépítésére egyre kisebb igény mutatkozott az erodálódó, egyre kevesebb ideológiai nyomást alkalmazó késői Kádár-korszakban. Ezzel párhuzamosan a minőségi gyerekkor az értelmiségi elit fogyasztói kultúrájának a részévé vált.

1978-ban Leveleki Eszter „nyugdíjba vonult”, és meghagyta „örököseinek”, hogy a nyaraltatást csak más színhelyen és új kerettörténetekkel folytathatják. A nyolcvanas évektől kezdve egyre szaporodtak az „utód-Bánkok”, a rendszerváltás után pedig ezek a nyaraltatások – elvesztve a korábbi társadalmi-politikai konnotációikat – ismét csupán egy-egy színpontjai a gyerekszolgáltatások újból burjánzó piacának.

Esettanulmányunk betekintést nyújthat abba a kétértelmű és összetett viszonyba, amely a magyar kulturális elitet a politikai hatalomhoz fűzte. A hivatalos irányelvekhez való ironikus hozzáállás, az ellenzéki beállítottság és az exkluzív, alternatív informális terek létrehozása itt együttesen alkotják az elit habitusát. Míg az ideológiai tiltás fokozta az alternativitást és a féllegalitást érzésétől áthatott tevékenységek nimbuszát, addig az 1960-as évektől kezdve a kádári kompromisszum, amely ezeket a területeket felszabadította az állami ellenőrzés alól, hatékonyan erősítette meg a kulturális elit újratermelődését.

A bánki kollektív emlékezet a Kádár-korszak kollektív emlékezetének egyik formája – mindkettőt az államszocialista múlthoz való viszonyunkról szóló diskurzus vezérli. Bánkra ma sokan a rendkívüli körülmények produktumaként emlékeznek, a normalitás megőrzéséért vívott hősi harcként egy abnormalis korszakban. Ezúttal is egy egykori résztvevőt idézve: „Az ötvenes években... rendkívül üde színpont volt, valami nagyszerű dolog, szinte csoda. Mert normálisnak lenni abnormalis körülmények között, az óriási dolog. Ez ma már hál’ istennek szinte érthetetlen, és mindenképpen megismételhetetlen.”⁸

⁸ Rádai Eszter: „Beszélgetések Bánkról (Ascher Tamás, Eörsi Mátyás, Ráday Mihály, Várszegi Gábor)”. *Café Babel*, 1996/22. 85. o. Az idézet Várszegi Gábortól származik.